

segítő intézmény jön létre, hatékonyabbá válik a személyi állomány képzési rendszere, javul a testület felkészültsége. Az egyre bonyolultabb büntetésvégrehajtási feladatok megoldásában elvi-elméleti segítséget nyújt a büntetésvégrehajtási jog fejlődése, a magas szintű büntetésvégrehajtási jogszabály (az 1966. évi 21. tvr.) kibocsátása, a kriminológiai kutatások fellendülése, a kriminálpedagógia megjelenése. A hatvanas évek végére és a hetvenes évek elejére kialakul a büntetésvégrehajtási testület szemléleti egysége, uralkodóvá válik a nevelési eszme.

A harmadik időszakban erőfeszítések történnek a nevelési eszme gyakorlati érvényesítése érdekében. Ehhez kedvező feltételeket biztosított a tisztai állomány minőségének ugrásszerű javulása, a büntető- és büntetésvégrehajtási jogszabályok korszerűsítése és végezetül, de nem utolsósorban a nevelésfejlesztési koncepció kidolgozása.

Ez utóbbi időszakot az elítéltek személyiségformálásában részt vevő — első sorban nevelési, őrzési, munkáltatási feladatokat ellátó — bv. szakágazatok cselekvési egységének kialakítására irányuló törekvés, a büntetőintézeti hatásrendszer elemeinek a hatékonyabb speciálprevenció érdekében történő koordinálása jellemzi. Az őrzésben és a munkáltatásban részt vevő szakszolgálati ágakat e törekvés a nevelés integráns közreműködőivé teszi. A személyi állomány szemléletének fejlesztésében e területen még vannak aktuális feladataink.

A pszichológia alkalmazása a hazai büntetésvégrehajtásban

(Dr. Csetneky László referátuma)

Néhány hete egy pszichoterápiás konferencián vettem részt, ahol a szokványos bemutatkozás során az egyik elmeorvos csoporttársam meglepetten és kicsit főlháborodva kérdezte: „Maga azt mondja, hogy börtönben pszichológiát csinál? Hogy kerül a csizma az asztalra?”

Kérdése jól megmutatja azt a hagyományos attitűdöt, amely a börtönökben kizárólag a megtorlást, a büntetést, a zártságot, a kényszert, a deprivációkat¹ látja. Összehasonlítva ezekkel a pszichológia alkalmazásánál megszokott körülményeket — a nyitottságot, az önkéntességet, a bizalmat, a megértést, a terápiás szemléletet —, úgy tűnhet, jogos volt az elmeorvos értetlensége.

A börtön és a pszichológia összehozásának vágya nem mai keletű. A felszabadulás előtti időkben lelkészek végezték az elítéltek „vallásos szellemiségének” gondozását. Ezt a tevékenységet az akkori büntetési felfogásokkal összhangban folytatták: törekedtek a bűntudat, a megbánás erősítésére, a belső feszültségek elsimítására és a jóvátételi motívum kialakítására. Munkájukat ma „spontán pszichoterápiának” nevezhetnénk.

Az első, pszichológiai szempontból igazán említésre méltó esemény Kármán Elemér nevéhez fűződik, aki 1915-ben Kriminálpedagógiai Intézetet szervezett Budapesten. Az itt kialakított orvosi-pszichológiai laboratórium szakvéleményekkel segítette a bíróságokat, és az esetvizsgálati anyagok felhasználásával elméleti kutatásokat végzett. A biztató kezdet után az intézet hamar befejezte működését, mert a Tanácsköztársaság leverését követően a hatóságok feloszlatták.

¹ depriváció: megfosztottság

Meg kell említenünk Szondi Lipótnak az 1940-es évek elején végzett kutatásait, melyek során kidolgozta az ösztönstruktúra különbségein nyugvó bűnöző alaptípusokat. A reszocializálás módszereként a misztikus színezetű „sorsanalitikus terápiát” javasolta. Az utóbbi években már maga Szondi is elveti az egyoldalú genetikai² meghatározottságot, és elfogadja a bűnözés komplex felfogását, amely az öröklött hajlamokat, a környezeti ártalmakat és a személyiség önérvényesítő funkcióját egyaránt fontosnak tartja. Az 1940-es években azonban még erősen tartotta magát az ösztöntan, megakadályozva a mai értelemben vett reszocializációs próbálkozásokat.

A pszichológia tudománya sokáig burzsoá, dekadens³ szellemi terméknek minősült társadalmunkban. Csak a 60-as évek közepétől alakult úgy a körülmények, hogy a társadalomtudományok újra fellendülhettek. Gazdasági életünkben a reform hatására megnő az emberi tényezők (a szaktudás, a műveltség) szerepe. Mindez kihat az állami szervek, köztük a fegyveres testületek életére is; a figyelem a munka minőségére, a büntetésvégrehajtásnál a reszocializáció hatékonyságára terelődik.

A biztonságos megőrzés (az ítélet elkülönítő és büntető elemeinek érvényesítése) mellett egyre központibb helyre kerül az átnevelés gondolata és igénye. A börtönök építészeti, anyagi-tárgyi körülményei gyengék, megindulnak a rekonstrukciós munkálatok, kiépülnek a neveléshez minimális szinten szükséges helyiségek, létesítmények (kultúrhelyiségek, sportudvarok stb.). Szakképzetlen és alacsony létszámú a nevelési személyzet: megkezdődik egy nagyarányú nevelőképzési folyamat. Kidolgozatlan az átnevelés elmélete, elavultak a nevelési módszerek: megfogalmazódnak a nevelési alapelvek, módszertani útmutatók születnek.

Az elítéltek nevelésének igénye a változás igényével és szükségességével járt együtt, ami kedvezett a szakismeretek, a kapcsolódó tudományos ismeretek beáramlásának. Így került közel 1971-ben a pszichológia, a pszichológiai gondolkodás és gyakorlat, meg a büntetésvégrehajtás, amikor is 11 státust bocsátottak a rendelkezésünkre.

A pszichológusok munkájának fő célja az elítéltek nevelésének segítése lett. A 105/1973. sz. országos parancsnoki utasítás főleg a személyiség-diagnosztizálást, a nevelési tanácsadást, a terápiás beavatkozást és a kutatómunkát tette feladatukká. Azóta eltelt 15 év, ma már a 30. státust töltjük be. Noha a tudományág történetében az eltelt időszak rövid, annak aki átélte, küzdelmesen szép és hosszú lehetett. A visszatekintéskor fénylenek az eredmények, elmosódnak a kudarcok.

Hazánkban a pszichológusi hálózat megszervezésekor a büntetésvégrehajtás pszichológiája elméletileg és módszertanilag teljesen kidolgozatlan terület volt. Magyar nyelvű szakirodalom, forrásmunka — egy-két érintőleges hivatkozástól eltekintve — nem állt rendelkezésre. Az idegen nyelvű anyagokat a társadalmi-gazdasági és főleg jogrendszerbeli különbségek miatt csak erős kritikával lehetett hasznosítani. Az elmúlt években sikerült a büntetésvégrehajtási pszichológia elméletének törzsanyagát kidolgozni, tananyagká tenni a főiskolákon. Tudományos kutatások kezdődtek el, szakkikkek publikálására került sor, kiépült a szakmai képzés és továbbképzés rendszere.

A pszichológus a büntetésvégrehajtási megoldások fejlesztésének, az új eljárások és módszerek bevezetésének egyik mozgató erejévé vált. Szervesen következett ez sajátos szemléletmódjából, hisz a pszichológus az okok feltárására, nem pedig a cselekvés minősítésére törekszik. Nem az a célja például egy fegyvelmez-

² genetikai: örökléstani

³ dekadens: bomló, hanyatló

len elítélt esetében, hogy rábeszélje a helyes viselkedésformára, hanem hogy pontosan feltárja: miért renitenskedett⁴ az illető, mi játszódott le benne, hogyan gondolkodik most a történekről, milyen indulatok fűzik az engedelmesség megtagadásához és így tovább. Ebből sok, hagyományosan a börtöntől elválaszthatatlannak tartott megoldás (pl. a fogdafenyítés, a katonás viselkedés, a kapcsolattartás korlátozása, az elítéltekkel való verbális kommunikáció⁵ csökkentése) inadekvát⁶ tűnik, különösen a büntetésvégrehajtási alapfeladat, az átnevelés tükrében.

Kevesen tudják, de tény, hogy pszichológusok nagy szerepet játszottak a ma már természetes és megszokott gyakorlatként létező olyan jogintézmények, illetőleg megoldások bevezetésében, mint az átmeneti csoport, a gyógyító-nevelő csoport és a differenciált őrzés rendszere. Közreműködtek az új büntetésvégrehajtási, elsősorban a neveléssel foglalkozó jogszabályok kidolgozásában is. Mindez mutatja, hogy a bv. ma már számít és támaszkodik a pszichológusok munkájára, kezdeményezőkétségére, elméleti ismereteire.

Javultak a pszichológusok munkakörülményei, beleértve mind az anyagi-tárgyi feltételeket, mind a környezet elvárásait. Laboratóriumok létesültek, kialakult az alaptesztkészlet, egyre bővül az eszköz- és műszerállomány, jut anyagi fedezet a szakkönyvek beszerzésére, a szakirodalom fordítására. Az intézetekben realisabban értékelik ma már a pszichológusok munkáját: nem várnak tőlük csodákat, de nem is tekintik őket felesleges csodabogaraknak. Megértően viszonyulnak például a titoktartási kötelezettség tényéhez.

Kialakult a hazai börtönpszichológusok törzsgárdája, amely egyre erőteljesebben hallatja hangját a különféle szakmai fórumokon, elsősorban a Magyar Pszichológiai Társaság Kriminálpszichológiai Szekciójának rendezvényein, valamint a bv. belső továbbképzéseiben. Szeretnénk ezt a lelkes gárdát bővíteni, ezért Debrecenben, a Kossuth Lajos Tudományegyetem pszichológiai szakán újra kihasználjuk a lehetőséget egy büntetésvégrehajtási csoport pszichológussá képzéséhez. Erre motivál egyébként a felvételeknél jelentkező gond is, nevezetesen, hogy jelentkezés hiányában alig sikerült évente 1-2 végzős egyetemistát fölvenni a bv.-hez. Holott pszichológusaink anyagi elismerése az évek során jelentősen javult, kinevezett polgári alkalmazotti státusba kerültek, az intézetek — igaz, hogy csak vidéken — lakást biztosítanak számukra.

Ennek ellenére nem gyakorol kellő vonzerőt ez a pálya a frissen diplomázott fiatalokra. Túl soknak érzik a kötöttséget, merevnek a munkarendet, riasztóan nehéznek a feladatokat. Félnék az elszigetelődéstől, a magára hagyatottságtól, hiányolják a kiemelkedő tudású és hírnevű szakemberek tanító közelségét. A legtöbben nem vállalják a vidékre menetelt, ha családi vagy más kapcsolataik oda nem kötik őket.

*

Áttekintve az elmúlt 15 évet, azt látjuk, hogy a legnagyobb gondot mindig a státuszproblémák okozták. Soha nem sikerült teljes mértékben betölteni az állásokat, a fluktuáció⁷ pedig általában 50% feletti. Nem vigasz, hogy — tudomásunk szerint — a környező országokban sem jobb a helyzet, pedig a fizetés, díjazás magasabb, mint nálunk. Tudomásul kell vennünk, hogy évente igen kevés pszichológus végez, a frissen végzett diplomásokat pedig az ipar, az egészségügy által kínált munkalehetőségek jobban vonzzák. Az igazságszolgáltatásnál, ezen belül a bv.-nél felmerülő elhelyezkedési lehetőségekről keveset tudnak, gyakran torz információkkal rendelkeznek.

⁴ renitenskedik: ellenszegül, makacskodik, ujjat húz

⁵ verbális kommunikáció: szóbeli érintkezés

⁶ inadekvát: nem megfelelő, nem hozzámért

⁷ fluktuáció: ingadozás, hullámváz; itt munkahely-változtatás

Kétségtelen, hogy még távolról sem felhőtlen a pszichológiai munkavégzés feltételrendszere és elismerése börtöneinkben. Gyengék például a pszichoterápiás munka adottságai: nincs terápiás légkör, hiányzik a bizalom az elítélt és a hivatalos hatalmat képviselő pszichológus között, nehezen biztosítható az önkéntesség, problematikus a csoportstabilitás fenntartása, a csoporttal hosszabb időn keresztül való foglalkozás lehetősége. A pszichológusokat túlságosan megterheli a diagnosztizálás, munkájukban a mennyiségi szemlélet érvényesül a minőségi helyett. Az utóbbi időben — létszámnövekedés okozta kényszerűségből — a pszichológusok tevékenysége szinte leszűkült a gyógyító-nevelő csoportokban jelentkező vizsgálati és terápiás feladatok ellátására.

A pszichológusok az átlagosnál érzékenyebb emberek, produktivitásukat⁸ és közérzetüket jelentősen befolyásolják a visszajelzések. Örvendetes, hogy a közelmúltban érvénybe lépett nevelésfejlesztési koncepció számít a pszichológia tudományának további beáramlására és szerves beépülésére a büntetésvégrehajtási tevékenységbe. Ez biztosíték lehet a fejlődésre, az elmélet és a módszertan szisztematikus⁹ bővítésére és a minőség javítására.

A személyi állomány képzési rendszerének fejlődése

(Lipták László hozzászólása)

A felszabadulást követően a büntetésvégrehajtás területén is előtérbe került a személyi állomány átszervezésének kérdése. A kibontakozó népi demokratikus átalakulás eredményeként megváltozott a büntetésvégrehajtás személyi állományának összetétele. Százával kerültek a testülethez munkás és paraszt származásúak, akik a Magyar Dolgozók Pártja felhívására jelentkeztek fegyveres szolgálatra. A demokratizálás mélységét, a népi erők mozgósításának méreteit jellemezte, hogy 1948—49-ben — néhány hónap alatt — több tízezer munkás és dolgozó paraszt került felelős közigazgatási munkakörbe.

A szocialista büntetésvégrehajtás megteremtése érdekében a büntetésvégrehajtás személyzetével szemben új követelmények fogalmazódtak meg, melyek közül a legjelentősebbek: a munkásosztály és a proletárdiktatúra iránti hűség, alapos politikai képzettség, a marxizmus—leninizmus elsajátítása, a beosztásnak megfelelő szakmai képzettség megszerzése.

A felszabadulás után a büntetésvégrehajtás állományába felvett több száz ört mielőbb alkalmassá kellett tenni a szolgálati feladatok ellátására. Önálló szakmai iskola hiányában az intézeteknek kellett megoldaniuk a kiképzést. Először az országos intézetekben — Szegeden, Vácott, Sopronkőhidán és a Gyűjtőfogházban — szerveztek kéthónapos őr tanfolyamokat.

Bár a helyi szervezésű tanfolyami rendszer kiszélesedett, az őr állomány alapkiképzésében tovább nőtt a lemaradás. Megoldásként 1948 tavaszán a Gyűjtőfogházban külön épületrészt alakítottak ki az első tiszti tanfolyam számára. Az 1948 és 1950 között szervezett három tiszti tanfolyamon mintegy 160-an végez-

⁸ produktivitas: termékenység, termelékenység; itt alkotókészség

⁹ szisztematikus: rendszeres, állandóan ismétlődő